

LA NATURE EN POLITIQUE ou l'enjeu philosophique de l'écologie

L'Harmattan, Paris, 1993, 169 str.

Odnos prema prirodi jedno je od najvećih intelektualnih i praktičkih iskušenja visokorazvijene modernosti. Upravo kad se ponadao da više nema nikakvih zapreka ozbiljenju kartezijanske vizije o »gospodarenju i posjedovanju«, moderni je čovjek otkrio posljedice svoje racionalno-tehničke moći. Ustanovio je da dolazi u pitanje sam predmet te moći, a to je priroda. S time, dakako, dolazi u pitanje cjelina života, a to znači i život čovjeka, odnosno ljudskog društva. Tu valja tražiti uporište za aktualizaciju ekologije kao znanosti i ekološkog mišljenja kao sklopa ideja, nastojanja i vrednota usredotočenih na prirodnu okolinu. To objašnjava i činjenicu da ekologija danas nije samo prirodna znanost nego i predmetno područje socijalnih znanosti, filozofije i politike.

Ova knjiga tematizira prirodu iz obzorja politike i filozofije, ali u tijesnom dodiru s argumentima i nalazima prirodnih i socijalnih znanosti. Po svojoj osnovnoj problematskoj intenciji ona ipak ulazi u domenu političke ekologije. Knjiga je zapravo zbornik, artikuliran u dva tematska dijela u kojima je razvrstano jedanaest tekstova. Autori su im mahom sociolozi, filozofi i politolozi, dok su prirodnoznanstvenici zastupljeni samo jednim prilogom. U prvom dijelu, pod zajedničkim naslovom *Priroda i društvo: nova znanstvena danost*, nalaze se slijedeći prilozi: »Ekumena ili Zemlja kao obitavalište čovječanstva« (Augustin Berque), »Priroda, okolina ili biosfera« (Jacques Grinevald), »Objektivne prisile i vrijednosni sudovi« (Friedrich Rapp), »Znanstvenik, tehničar i političar« (Jacques Theys), »Okolina i spektakularna ekspertiza« (Bernard Kalaora). Drugi dio nosi zajednički naslov

Demokratska društva pod pritiskom okoline, a tvore ga ovi prilozi: »Društvo spram okoline: moguća integracija« (Niklas Luhmann), »Okolina: novo pravo ili nepravo« (Gilles J. Martin), »Pod kojim uvjetima može uspjeti environmentalistički asketizam« (Douglas Mary), »Ekološka komunikacija i environmentalistička kultura« (Klaus Eder), »Suvremeni higijenizam i ekologija: jedna represivna permisivnost« (Philippe Raynaud), »Ljudska prava i ekologija« (Dominique Bourg).

Prilozi su, očito, vrlo heterogeni, ali ih prožima zajednički središnji motiv o kojemu eksplicitno govori D. Bourg, urednik zbornika. Pojačanje ljudske moći, kaže on, dovodi do nužnosti da čovjek preuzme odgovornost koja je do sada bila automatska pa, prema tome, i prirodna. Ravnoteža biosfere koja pogoduje održanju ljudskoga života na Zemlji sve je podložnija našem djelovanju. U našoj je moći, dakle, da tu ravnotežu očuvamo ili da je još više narušimo. Stoga valja ustanoviti postupke »umjetne regulacije ondje gdje je do sada bilo dovoljno sve prepuštiti djelovanju prirode«. To se podjednako odnosi na prirodu oko nas i na prirodu u nama, ljudsku prirodu. Sami postajemo odgovorni za vlastiti biološki integritet, on ovisi o našim odlukama. Jednom riječju, precizira Bourg, sve nam se jasnije nameće politička odgovornost za prirodu. Više se ne mogu ignorirati učinci našega djelovanja na nju i praviti se kao da za nju nismo odgovorni. Pred današnjim je društvom velika zadaća oblikovanja svojevrstne »političke prirode«. To je zadaća o kojoj, na različite načine, vode računa svi autori ovoga zbornika. Upozorit ćemo samo na neka njihova zapažanja.

A. Berque misli da moderno poimanje odnosa čovjeka i prirode doživljava značajnu reviziju. No to je poimanje dovedeno u pitanje osobito pod utjecajem ekologije (u prirodnim znanostima) i fenomenologije (u znanosti o čovjeku). Ekologija im-

plicira relacionistički pogled na prirodu, što znači da živa bića mogu postojati samo tako »da zauzimaju neku nišu u ekosustavu«, a da ekosustav postoji samo u funkciji odnosa među bićima koja ga tvore. Taj se pogled bitno razlikuje od »klasične zapadne modernosti u kojoj se predmeti poimaju supstancijalistički i esencijalistički, a ne relacionistički«. Što se tiče fenomenologije, ona je radikalno osporila pretenziju modernog subjekta da »objektivizira svoju okolinu«. Parafrazirajući Husserla i Heideggera, autor kaže da se »priroda (Zemlja) ne može postavljati kao objekt jer je ona tlo koje utemeljuje sam subjekt«. U ekologiji i fenomenologiji modernost je, dakle, iznašla konceptualna sredstva za vlastito nadilaženje. Riječ je o relacionističkoj viziji koja premošćuje modernu dihotomiju između kvantitativnog i kvalitativnog, između svijeta činjenica i svijeta vrijednosti. J. Grinevald ulazi u vrlo poučnu predmetno-disciplinarnu i konceptualnu polemiku u kojoj propitkuje valjanost samoga pojma »okolina«. Ukratko, on drži da je znanstveno legitimniji i objektivniji pojam biosfera, koji se javio 1875. godine i knjigom Vernadskog »Biosfera« (1926) postao temeljem znanstvene ekologije. No danas je, od Stockholma do Rija, prevladao »redukcionistički i antropocentrički pojam okoline nauštrb holističkog i biocentričkog pojma biosfere«. Biosfera je priroda u Humboldtovu smislu riječi, »ono veliko sve koje je prožeto dahom života«. Sagleđana u energetske, biogeološke i biokemijske perspektivi, ona ljudskom djelovanju nameće geofizičke i ekološke granice. Nažalost, ekonomski mitovi naše industrijske civilizacije zanemaruju, suzbijaju i odbacuju misao o granicama. Stoga Grinevald oštro pobija antropocentričko gledanje na ekološku krizu, gledanje koje umišlja da se čovječanstvo, preobražavajući planetarnu okolinu, oslobađa od zakona biološke evolucije te da ćemo »uskoro promatrati poraz prirode i konačnu pobjedu čovjeka«. F. Rapp pokušava, u neku

ruku, operacionalizirati Grinevaldova razmatranja. Međutim, on ne napada s toliko kritičkoga žara ekonomizam, antropocentrizam i slično. Uzima te obrasce kao datost industrijaliziranih društava koja streme tehnoekonomskom napretku. Upozorava čak na relevantnost, inače dosta osporavane, koncepcije »tehničke države« kako ju je tematizirao H. Schelsky. Moderni čovjek, čak i ondje gdje je okolina postala svojevršnom svetinjom (primjerice u Njemačkoj), ne može ništa izvan pravila, okolnosti i načela tehnički i institucionalno uređenog društva. Jedino rješenje Rapp vidi u »novom društvenom ugovoru« koji bi obuhvatio cijelo čovječanstvo. Društveni je ugovor u svom izvornom (Rousseauovu) smislu trebao zamijeniti apsolutnu vlast monarha. Analogno tomu, »novi socijalnoekološki ugovor mora znatno i razumno, slobodno izabranom kolektivnom prinudom, ograničiti dosadašnju neograničenu eksploataciju prirode«. Izvan toga institucionalno ugovornog puta, satkanog od slobodnih participatornih pojedinaca, nema drugog načina za ozbiljenje vrijednosnih sudova u svijetu znanstveno-tehničkih struktura. Na taj se tip razmišljanja još određenije nadovezuje J. Theys, koji istražuje odnos između znanstvene, tehničke i političke razine ekološkog problema. Posrijedi su tri poimanja okoline. Znanstveniku je svojstveno geocentričko i objektivno shvaćanje. On okolinu sagledava kao skup prirodnih predmeta — vrsta, sredina, ekosustava itd. Političar zagovara antropocentričko, kulturno, socijalno shvaćanje. Za njega je priroda sustav odnosa s prirodom i s drugima, odnosno skup praktičkih postupaka i subjektivnih predodžaba među kojima valja arbitrirati. U tehničkom poimanju pak okolina se pojavljuje kad više nema moguće razlike između subjekta i objekta, prirode i kulture, sustava i okruženja, znanosti i politike. To je artifičijelni svijet u kojemu se »upravljanje okolinom« svodi na to da se definira što je u prirodi

podnošljivo za čovjeka, a što je u društvu podnošljivo za prirodu. Tehničko poimanje danas prevladava i ono je glavni predmet spora. Tehničari su stoga u nekoj »nemilosti«, a sve je očitija veza između znanstvenika i odgovornih političara.

Prilozi Luhmanna, G. J. Martina, Douglasa, Edera i Bourga naglašenije, i znatno relevantnije, problematiziraju sociološke aspekte ekološke politike. Luhmann izriče vrlo oštru kritiku suvremene sociologije jer je »iznimno slabo pripremljena za ekološke zadaće«. Od samog početka njezin je predmet društvo, točnije »ono društveno kao specifični predmet među drugima«. Njezin je cilj »intrasocijalno«. Okolina je ostala izvan njezina domašaja, možda jednostavno zbog toga što se njome bave druge discipline. Krećući se između Durkheima (»Što su činjenice?«) i Marxa (»Što činjenice prikrivaju?«), sociologija je razapeta između **empirističkog** i **kritičkog** pristupa. Ostala joj je jedino mogućnost da verbalno ohrabruje pobune protiv ekoloških posljedica moderne tehnologije i protiv nedostatnosti ekološke politike. Drugim riječima, ona obavlja posao »osvješćivanja«. Stoga se postavlja pitanje kako sociologija može zahvatiti ne samo svoj predmet, društvo, nego i okolinu, to jest »sve ostalo«. U odgovoru na to pitanje Luhmann ponajprije upućuje na granice socijalnog sustava, a zatim pokušava ustanoviti »mogućnosti socijalnih sustava spram okoline«. Iz toga izvodi zaključak da ekološkim problemima valja pristupiti »u obliku komunikacije«. U promatranju okoline, kao i u promatranju vlastitih odnosa s okolinom, »sustav raspolaže samo jednim operacionalnim modalitetom, a to je komunikacija«. Ako je komunikacija pravi oblik društvenog djelovanja, onda iz toga slijedi i odgovor na pitanje o mogućoj ekološkoj politici. Luhmann ne vidi rješenje u »providencijalnoj državi«, jer ona, po njegovu mišljenju, ne može »kolektivno rješavati« političke rizike ekoloških odlu-

ka. Rješenje se ne može zasnivati ni na religijskim temeljima ni na temeljima antičkog ideala zajednice (**koinonia**, **communitas**). Ostaje jedino **liberalno** rješenje. Luhmann vidi sve njegove nevolje i opreke, naglašava da njegovu »graničnu vrijednost tvori individuum sa svojim samodefiniranim interesima i da to usmjerava sve što se može reći o okolini«. No svako drugo rješenje bremenitije je rizicima, u osnovi zbog toga što znatno više blokira komunikaciju kao potku društvenosti.

Za razliku od Luhmanna koji teži sustavnom jedinstvenom modelu ekološke politike, Eder razmatra razlike među ekološkim politikama evropskih zemalja. Pozivajući se na jedno empirijsko istraživanje provedeno 1990. godine, u kojemu je bilo anketirano 30000 evropskih obitelji, on upozorava na različite stupnjeve »ekološke senzibilnosti«. U prvoj skupini zemalja, koju čine Njemačka, Norveška, Švedska, njemački dio Švicarske, Austrija i Italija, 55% do 62% pučanstva pokazuje zanimanje za ekološku tematiku. U drugoj skupini (Belgija, Velika Britanija, Danska, zapadna Švicarska, Španjolska) taj udio varira između 51% i 49%. U posljednjoj su skupini Irska sa 41% i Francuska (»apsolutni rekorder«) sa 29%. Odatle takve razlike? Neki kažu da je u sjevernoevropskim zemljama značajnu ulogu odigrao protestantizam, da je na njemačku »ekološku senzibilnost« djelovala postojanost i snaga romantičarske tradicije itd. No od toga, recimo, odstupa Italija, koja je u prvoj grupi zemalja iako nema iste povijesnokulturne pretpostavke. Prema Ederovu mišljenju, kulturne tradicije svakako djeluju, ali ono što presudno utječe na »posebne ekološke kulture« jest tip **ekološke komunikacije** koja asimilira i transformira elemente kulturne tradicije. Čini se da je najveća ekološka osjetljivost ondje gdje je pitanje prirodne okoline dovedeno do stupnja »moralizacije«, gdje se »ekološka komunika-

cija odvija na pozadini raskinutoga moralnog konsenzusa«. Temelj onoga što se naziva »novom ekološkom politikom leži u činjenici da ljudi moraju izabrati jedan oblik postojanja vodeći računa o prijetnjama koje ugrožavaju okolinu«. Najdjelotvornija je ona ekološka komunikacija koja uvjerljivo »tematizira neproračunljive kolektivne rizike«. U evropskim su zemljama različiti upravo oblici »ekološke komunikacije« i oni određuju varijacije ekološke osjetljivosti više nego drugi specifični (kulturni) faktori.

Zanimljivo je da ovaj zbornik (kao i mnoge druge recentne studije i publikacije) posvećuje iznimno veliku pozornost sprezi ekologije i ljudskih prava. To je jedna od onih univerzalija današnjeg vremena koja u borbi za prirodu nalazi čvrsto uporište. U tom sklopu G. J. Martin daje kratki historijat pravnog poimanja okoline. To je shvaćanje u biti suhoparno, rudimentarno i utilitarno. Pravna konceptualizacija okoline počinje se kompleksnije uobličavati između 1960. i 1975. godine. No opet se pretežno radi o presađivanju suhoparnog upravnog prava na posve nov predmet. Okolina se u njemu normira slično higijeni ili javnomu zdravlju, ne vidi se njezina specifičnost niti se uočava novina odnosa što ih ona stvara. Stoga bi se moglo reći da je današnje pravo na okolinu u osnovi »pravo bez demokracije«. Ukoliko želi odgovoriti na novinu ekološkog izazova, cijeli bi sustav prava morao doživjeti ozbiljnu rekonstrukciju. U najmanju ruku, valjalo bi konstituirati novu granu prava. M. Douglas istražuje odnos između političkog fatalizma i aktivizma s jedne strane te okoline s druge. On posebno ističe pojavu ekološkog egalitarizma koji se na razini politike i ideologije javlja kao ekološki asketizam. Asketizam se može oblikovati kao stanje duha, čak i kao socijalni pokret, ali on ne može ništa promijeniti ako nema neki praktički smisao i racionalno-znanstvene argumente. Stoga se

asketskom shvaćanju često i događa da zapadne u apatiju i nepremostiv fatalizam. Iz slične logike D. Bourg izvodi razlikovanje između takozvane dubinske, fundamentalističke ekologije i takozvane površinske ekologije. Tu je razliku prvi ustanovio norveški filozof Arne Næss, koji je sintagmom *deep ecology* označio radikalnu, manjinsku ekologiju, a sintagmom *shallow ecology* površinsku ekologiju, humanistički environmentalizam. Radikalna ekologija polazi od toga da je priroda norma svih prava. Evropski je humanizam (od Pico da la Mirandole, »De dignitate hominis«) tu normu napustio i umjesto prirodnog zakona impostirao prava čovjeka. Tako je radikalna ekologija u biti žestoka polemika protiv antropocentrizma i humanizma, a time i osporavanje površinske logike ljudskih prava. Sva su prava sadržana u prirodi, ona jednako vrijede za sva bića i stoga je relevantno samo ono ekološko mišljenje koje ide dalje od političkih proklamacija o ljudskim pravima, dalje od znanstvenog shvaćanja prirode koje isključuje vrijednosne sudove. No Bourg smatra da se na taj način ne mogu prevladati problemi ljudskih prava, pa ni čovjekovo pravo na okolinu. Osnovna se pogreška radikalne ekologije (ekologista) sastoji u tome da ona »iz spekulativnog antihumanizma, utemeljenog na neantropocentričkoj ontologiji, prelazi u pravni i praktički antihumanizam. Moguće je zamisliti konstrukciju neantropocentričkog sustava mišljenja. Ali zastupati tezu o pravnom sustavu koji ne bi bio usredotočen na čovjeka posve je druga stvar. Praktički je antropocentrizam neprevladiv. Izlazak iz okvira ljudskih prava tu je moguć jedino kao lakrdija«.

Rade Kalanj